

С. З. Булик-Верхола

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

А. О. Верхола

студентка юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРЕСИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано особливості кримінального процесуального захисту преси в Україні: з'ясовано такі механізми захисту журналістських джерел, як «свідоцький імунітет журналіста» та «тимчасовий доступ до речей і документів та обшук у приміщенні, де проживає та/чи працює журналіст»; охарактеризовано питання залучення журналістів до конфіденційного співробітництва; розглянуто принцип гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій, а саме щодо переважного права журналістів перебувати в залі судового засідання.

Свідоцький імунітет журналіста дає змогу не давати показання, які можуть викрити журналістські джерела. У разі відмови від надання зазначеної інформації журналіста не можна притягнути до кримінальної відповідальності. Однак щодо тих питань, які не стосуються його професійної діяльності, журналіста можна допитувати без застережень. У цьому разі не йдеться про здійснення професійної діяльності, тому він мусить давати показання, а за відмову нестиме кримінальну відповідальність.

Тимчасовий доступ до речей і документів – це надання стороні кримінального провадження особою, у володінні якої є такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії чи вилучити їх. Проте охоронюваною законом таємницею, що міститься в речах і документах, є, зокрема, інформація, що перебуває у володінні засобів масової інформації або журналістів, надана їм за умови нерозголошення авторства чи джерела інформації. Тому журналіст має право на збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці оприлюднюються на вимогу суду.

Однією з основних засад судочинства, визначених ст. 129 Конституції України, є гласність судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання й процесуальних дій. Крім того, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, які є частиною національного законодавства, проголошено, що кожен, кому пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, має право на справедливий, публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом.

Ключові слова: права журналістів, захист журналістських джерел, свідоцький імунітет журналіста, конфіденційне співробітництво, свобода інформації, принцип гласності і відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій.

Постановка проблеми. Право на свободу слова – одне з основних прав людини, яке має забезпечувати демократична країна. Для реалізації цього права необхідно створити безпечні умови діяльності засобів масової інформації та журналістів, які є на сторожі демократії. Працівники ЗМІ мають уміти відстоювати це право, адже робота журналістів у світі та в Україні зокрема сповнена загроз.

За статистикою Департаменту комунікації МВС, «за п'ять місяців 2019 року слідчі підрозділи Національної поліції України розпочали досудові розслідування в 77 кримінальних провадженнях за злочинами проти професійної діяльності журналістів. З них 58 – відкрито за ст. 171 КК України («Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»), 14 – за ст. 345-1 («Погроза або насильство щодо жур-

наліста»), 4 – за ст. 347-1 («Умисне знищення або пошкодження майна журналіста») та 1 – за ст. 348-1 («Посягання на життя журналіста»)» [1, с. 9]. Численні порушення професійних прав журналістів фіксують і медійні організації, зокрема, за даними Національної спілки журналістів України, у 2018 році «зафіксовано 86 випадків фізичної агресії щодо працівників ЗМІ, ще 89 інцидентів – у 2017 році» [1, с. 9].

Тож актуальність теми наукової роботи обґрунтовується потребами поширення знань щодо правового захисту професійних прав працівників медіа, розуміння проблеми порушення прав журналістів та детального вивчення механізмів їхнього захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нормативну основу дослідження становлять Кримінальний, Кримінальний процесуальний кодекси України, а також закони [2–12]. Теоретичною основою дослідження стали праці українських і зарубіжних учених із кримінального права, кримінології, цивільного, кримінального процесуального права [1; 13–18].

Мета статті полягає у розв'язанні таких проблем, як захист журналістських джерел відповідно до законодавства України, законні права журналістів і їх реалізація, а також гарантії діяльності преси, що сприятиме зміцненню чинного законодавства щодо захисту професійної діяльності працівників ЗМІ та забезпечення свободи інформації.

Виклад основного матеріалу. Допиту журналіста як свідка передуює попередження про кримінальну відповідальність за відмову від надання показань та/ або про надання завідомо неправдивих свідчень. Однак, згідно з п. 6 ч. 2 ст. 65 КПК України НЕ можуть бути допитані як свідки журналісти про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації [3]. У цій нормі треба вказати, що не можуть бути допитані як свідки саме журналісти друкованого засобу масової інформації, теле-, радіожурналісти, журналісти інформаційних агентств.

Збереження конфіденційності джерела інформації, імені особи, яка надала журналісту інформацію, – основна із засад журналістської етики, що є не лише правом, але й обов'язком журналіста. Згідно з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 7 від 8 березня 2000 р. «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації» термін «джерело» означає будь-яку особу, яка забезпечує інфор-

мацією журналістів. Крім того, тут визначено також термін «інформація, яка визначає джерело», яка охоплює «ім'я та персональні дані, такі як голос чи зображення джерела; фактичні обставини набуття журналістом інформації від джерела; неопублікований зміст інформації, наданий джерелом журналісту, та персональні дані журналістів і їхніх службовців, пов'язані з їхньою професійною діяльністю» [5].

Свідоцький імунітет дає змогу представникам медіа не давати показання, які можуть викрити їхні журналістські джерела, адже за відмову від надання вказаної інформації журналіста не можна притягнути до кримінальної відповідальності.

Проте щодо питань, які не стосуються їхньої професійної діяльності, журналіста можна допитувати без застережень. Оскільки тут не йдеться про здійснення професійної діяльності, він мусить давати показання, а за відмову нести кримінальну відповідальність.

Норми професійної етики зобов'язують журналіста поважати гідність людини, її право на приватне життя. Працівник ЗМІ має зберігати в таємниці відомості про особу, яка передала інформацію або інші матеріали, не розголошувати її імені. Журналісти мають отримувати конфіденційну інформацію лише з дозволу осіб, яким належить така інформація. Заборонено є поширення відомостей, що становлять державну таємницю, або іншої інформації, яка захищена законом.

Професійна діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту чи затримання. Вилучення зібраних матеріалів і технічних засобів, які він використовує у своїй роботі, є незаконним.

Тимчасовий доступ до речей і документів є заходом забезпечення кримінального провадження, що полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої перебувають такі речі чи документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії та вилучити їх. Тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюють через зняття копії інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах, мобільних терміналах, без їх вилучення, що вказано у ст. 159 КПК України [3].

Відповідно до ст. 162 КПК України охоронюваною законом таємницею, що міститься в речах і документах, є, зокрема, інформація, що перебуває у володінні засобів масової інформації або

журналістів, надана їм за умови нерозголошення авторства чи джерела інформації [3]. Журналіст має право на збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків оприлюднення таємниць на вимогу суду.

Проведення обшуку, переважно раптового, в помешканні, де проживає чи працює журналіст, становить найбільшу небезпеку для розкриття джерел. Під час його проведення слідчі можуть отримати доступ до інформації, яка допомагає ідентифікувати журналістські джерела.

Законодавство України, на жаль, не гарантує збереження таємниці журналістських джерел під час ухвалення рішень про тимчасовий доступ до речей і документів, а також під час обшуків у приміщеннях, де журналісти працюють чи проживають. Тому потрібно вживати всіх можливих заходів, щоб унеможливити доступ сторонніх осіб до такої інформації.

Зокрема, відповідно до ст. 236 КПК України слідчі мають право проводити обшук хоч і на підставі рішення суду, проте без попередження журналістів і ЗМІ, і під час його проведення відкривати закриті приміщення, сховища, обшукувати осіб, які перебувають у приміщенні, вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження [2]. Це надає доступ до необмеженого кола документів, зокрема й тих, що містять відомості про журналістські джерела. Крім того, це часто є причиною тривалої зупинки або припинення діяльності ЗМІ та значних фінансових збитків. Європейський суд із прав людини здебільшого вважає обшуки, спрямовані на розкриття журналістських «джерел», порушенням ст. 10 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [4].

Водночас для розв'язання питання про тимчасовий доступ до речей і документів працівників медіа, КПК України (п. 1 ч. 1 ст. 162) зобов'язує суд враховувати те, що інформація, якою володіють засоби масової інформації або журналісти й надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації, є охоронюваною законом таємницею [3]. Аналогічні твердження КПК України (п. 7 ч. 1 ст. 162) стосуються відомостей, які є в операторів і провайдерів телекомунікацій і свідчать про зв'язок абонента, надання й отримання телекомунікаційних послуг, визначення їхньої тривалості, змісту, маршруту передавання [3].

Процедура розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять таємницю журналістських джерел і телефон-

них комунікацій, має визначені правила, зазначені в ч. 6 ст. 163 КПК України: слідчий мусить довести «можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів» [3].

Розглядаючи клопотання слідчого про тимчасовий доступ до речей і документів, наданих журналістові чи ЗМІ за умови нерозголошення авторства та джерела інформації, суд має пересвідчитись у тому, що інформація, наявна в цих речах і документах, може бути використана як докази, а також у тому, що встановити обставини справи іншим способом неможливо. Суд також має оцінити й інші обставини, визначені законом, перш ніж ухвалити рішення. Важливим також є те, що у разі невиконання ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і документів суд може дати дозвіл на обшук.

Сьогодні в Україні сформовано правову базу (ст. 275 КПК України [3], п. 14 ст. 8, ст. 13, 14 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10]), що забезпечує конфіденційне співробітництво на належному рівні, проте сучасні нормативно-правові акти потребують удосконалення відповідно до вимог розвитку українського суспільства.

У ч. 2 ст. 275 КПК та в ч. 4 ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» заборонено залучати адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. Згідно зі ст. 87 КПК, недотримання такої заборони під час проведення негласних слідчих дій може бути причиною визнання отриманої інформації недопустимою в доказуванні [3].

Відповідно до п. 19, 26 ч. 1 ст. 3 КПК, відкритий судовий розгляд підвищує виховну роль судового провадження, особливо для осіб, присутніх у залі судового засідання, спонукає суддів, сторони та учасників кримінального провадження діяти і висловлюватись у межах процесуального закону, додержуватись етичних вимог. Якщо судовий розгляд відбувається відкрито, у залі судового засідання мають право перебувати сторони та інші учасники судового провадження [3], а також будь-які інші особи (зокрема, представники засобів масової інформації, студенти, помічники адвоката). Якщо судовий розгляд відбувається в закритому судо-

вому засіданні, суд виносить про це вмотивовану ухвалу й у такому випадку в залі судового засідання можуть бути присутні лише сторони та інші учасники кримінального провадження (ч. 4 ст. 27, п. 2 ч. 2 ст. 315, ч. 1 ст. 316 КПК) [3].

Незалежно від того, буде судовий розгляд відбуватись у відкритому чи закритому судовому засіданні, кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головною з причини недостатності місць у залі судового засідання. При цьому п. 1 ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 328 КПК визначає коло осіб, які мають переважне право бути присутніми під час судового засідання: близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого й потерпілого, а також представники засобів масової інформації [3].

У разі незабезпечення відкритості судового розгляду порушується принцип гласності і відкритості судового провадження й повного фіксування технічними засобами судового засідання та процесуальних дій. Принцип гласності передбачає, що розгляд у цивільних судах є відкритим: на слухання справи в залі судового засідання мають вільний доступ не тільки особи, що беруть участь у слуханні, але й усі, хто має бажання бути присутнім. Для висвітлення перебігу процесу та його результатів у залі можуть бути присутніми працівники засобів масової інформації. Це в особливий спосіб підвищує відповідальність суду за законне розв'язання справ, сприяє уникненню суб'єктивізму суддів і дає можливість усім охочим переконатися в дотриманні правових процедур розгляду справи.

Розглядати справу на закритому судовому засіданні можна за вмотивованим рішенням суду у випадках, передбачених процесуальним законом і ст. 27 КПК, де зазначено, що кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може ухвалити рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні лише у встановлених цією статтею випадках. Згідно зі ст. 27 КПК кожен присутній у залі судового засідання «може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписувальні пристрої» [2]. Фотозйомка, відеозапис, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури «допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін і можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду» [2].

Принцип гласності і відкритості судового провадження передбачає три форми отримання інформації зі зали суду: сприйняття інформації безпосередньо в залі суду і право фіксувати її різними засобами; отримання інформації про судовий процес через ЗМІ; ознайомлення завдяки офіційному реєстру судових рішень в інтернеті (згідно із Законом України «Про доступ до судових рішень»).

Важливість гласності як засади судочинства зумовлена необхідністю неупередженого та всебічного дослідження обставин кримінального правопорушення й ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Висновки і пропозиції. Небезпеку розкриття джерела інформації працівника ЗМІ мають такі слідчі дії або заходи забезпечення кримінального провадження, як допит, тимчасовий доступ до речей і документів, обшук у приміщенні, де проживає чи працює журналіст.

Така гарантія, як свідоцький імунітет журналіста, дає їм змогу не давати показання, які можуть викрити їхні журналістські джерела. У разі відмови від надання зазначеної інформації журналіста не можна притягнути до кримінальної відповідальності. Однак щодо тих питань, які не стосуються його професійної діяльності, журналіста можна допитувати без застережень. У цьому випадку не йдеться про здійснення професійної діяльності, тому він мусить давати показання, а за відмову нести кримінальну відповідальність.

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої є такі речі та документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії чи вилучити їх. Проте охоронюваною законом таємницею, що міститься в речах і документах, є, зокрема, інформація, що перебуває у володінні засобів масової інформації або журналістів, надана їм за умови нерозголошення авторства чи джерела інформації. Тому журналіст має право на збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці оприлюднюються на вимогу суду.

Гласність судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій є, відповідно до ст. 129 Конституції України, однією з головних засад судочинства. Крім того, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод, які є частиною національ-

ного законодавства, проголошено, що кожен, кому пред'явлено обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, має право на справедливий, публічний розгляд його справи в незалежному суді.

Проблеми, пов'язані із захистом преси в Україні, потребують подальших наукових досліджень відповідно до нового кримінального процесуального законодавства. Сьогодні особливо актуальним є доопрацювання та розроблення нормативних документів і методичних рекомендацій щодо захисту представників засобів масової інформації.

Список використаної літератури:

1. Опришко Л.В., Вдовенко О.М. Проблеми розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних із порушенням професійних прав журналістів в Україні: аналітичний звіт. Київ: ГО «Платформа прав людини», 2019. 66 с.
2. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 270.
5. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 7 від 8 березня 2000 р. «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації». URL: <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-2000-7-pro-pravo-zhurnalistiv-ne-rozkryvaty-svoyi-dzherela-informatsiy/> (дата звернення: 12.08.2020).
6. Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.
7. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23 вересня 1997 р. № 540/97. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302.
8. Про інформаційні агентства: Закон України від 28 лютого 1995 р. № 74/95. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 13. Ст. 83.
9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2136-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
11. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 43.
12. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 12. Ст. 155.
13. Гольдберг Н. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2016. № 1–2. С. 100–103.
14. Доманська В.О., Тимошенко П.Ю. Свідоцький імунітет у контексті співвідношення правових норм, що регулюють кримінально-процесуальні та шлюбно-сімейні відносини. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 5. С. 78–84.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. Харків: Фактор, 2013. 1072 с.
17. Опришко Л.В., Вдовенко О.М. Рекомендації щодо захисту прав журналістів, які стали жертвою агресії у зв'язку з виконанням професійних обов'язків в Україні: практичний посібник. Київ: ГО «Платформа прав людини», 2019. 72 с.
18. Удалова Л.Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284–288.

Bulyk-Verkhola S. Z., Verkhola A. O. The features of criminal procedural protection of the press in Ukraine

The article analyzes the features of criminal procedural protection of the press in Ukraine: clarifies the mechanisms of protection of journalistic sources, such as “witness immunity of a journalist” and “temporary access to things and documents and search of the premises where the journalist lives and / or works”; the issue of involving journalists in confidential cooperation is described; the principle of publicity and openness of court proceedings and full recording by technical means of court hearings and procedural actions is considered, namely regarding the preemptive right of journalists to be in the courtroom.

The journalist's witness immunity allows them not to testify that could expose their journalistic sources. In case of refusal to provide this information, the journalist cannot be prosecuted. However, on issues that do not relate to his professional activities, the journalist may be questioned without

reservation. In this case, it is not a matter of professional activity, so he must testify, and for refusal will be criminally liable.

Temporary access to things and documents is to provide the party of the criminal proceedings with a person in possession of such things and documents, the opportunity to inspect them, make copies or seize them. However, the legally protected secret contained in things and documents is, in particular, information in the possession of the media or journalists, provided to them on condition of non-disclosure of authorship or source of information. Therefore, a journalist has the right to maintain the secrecy of authorship and sources of information, except in cases where these secrets are disclosed at the request of the court.

One of the main principles of judicial proceedings, defined by Article 129 of the Constitution of Ukraine, is the publicity of court proceedings and full recording by technical means of court hearings and procedural actions. In addition, the International Covenant on Civil and Political Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which are part of national law, declare that everyone charged with a criminal offense has the right to a fair, public hearing by an independent and impartial court.

Key words: *journalists' rights, protection of journalistic sources, witness immunity of journalists, confidential cooperation, freedom of information, principle of publicity and openness of court proceedings and full recording by technical means of court hearings and procedural actions.*